

**УКРАЇНА В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ОСКАРА
ГАЛЕЦЬКОГО (1891-1973 рр.)**

У статті аналізуються дослідження Оскара Галецького, присвячені подіям минулого українських земель, увагу приділено проблемі повстання князя Свидригайла 1430-1442 рр., козацько-селянським повстанням другої половини XVI – середини XVII ст., питанням генеалогії та геральдики української шляхти, приналежності України до Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: Оскар Галецький, Україна, Центрально-Східна Європа, Свидригайло, шляхта, наукові дослідження.

Постать Оскара Галецького є однією з найбільш експонованих в польській історіографії. У 2008 р. в Польщі засновано нагороду його імені «Książka Historyczna Roku» для науково-популярних книг, присвячених історії Польської держави в ХХ ст. А роком пізніше Польський Інститут Національної Пам'яті видав монографію присвячену біографії вченого [1]. Важливе місце в працях Оскара Галецького посідала українська проблематика, умови розвитку та співіснування українських земель в складі Речі Посполитої та Російської імперії. Однак у вітчизняній історіографічній науці його постать висвітлена недостатньо. Аналіз його поглядів на проблеми історичного минулого України і будуть темою цієї статті.

Оскар Галецький (1891-1973) – видатний історик, медієвіст-візантолог, професор Варшавського університету, член ПАН, дипломат, кавалер Мальтійського ордену. Він був членом багатьох академій і наукових товариств: Варшавського Наукового Товариства, делегатом до академії Conseil de Perfectionnement de l'Institut Francais de Varsovie, приймав участь в дослідницькій роботі Католицького Союзу Міжнародних Досліджень,

Товариства наукового у Львові, Польського Товариства Геральдичного (президент), Міжнародної Дипломатичної академії (в Парижі), Istituto per l'Europa Orientale в Римі (почесний член), Centre International de Synthese Historique в Парижі. Він нагороджувався ступенем доктора honoris causa – Ліонського та Монреальського університетів, De Paul University та Fordham University.

З-поміж багатограних напрямків досліджень професора О. Галецького чільне місце відводилося проблемам минулого України. Ряд публікацій присвячено входженню українських земель до складу Польсько-Литовської держави, релігійній ситуації на українських землях після Люблінської унії, генеалогії та геральдиці української шляхти, проблемам українсько-польських взаємин [2, 12].

Значну увагу О. Галецький приділив дослідженню участі українських земель у збройному протистоянні нащадків Гедиміна 1430 – 1442 рр. Вчений запропонував власну концепцію причин внутрішньополітичної кризи Великого князівства Литовського середини XV ст. «Територіально-політична» концепція О. Галецького трактує події після смерті Вітовта як боротьбу української феодальної аристократії за урівняння в політичних правах з литовською.

У розвідці «Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego» [3] вчений реконструював соціально-політичну історію українських земель в складі Великого князівства Литовського в другій половині XIV ст. На думку О. Галецького, Литовська держава в зазначений період поділялася на дві частини: етнічні литовські землі та Русь. Про це свідчать титули якими іменувалися литовські князі. Так в офіційних документах великий князь Ягайло іменувався як «*magnus rex vel dux Litvanorum Russiaeque dominus et heres naturalis*», тобто король або князь Литви та Русі. Після підписання Кревської унії Ягайло та його наступники поєднали титул володарів Литви і Русі з титулом королів Польщі [3, 7].

Підпорядкування руських земель Великому князівству Литовському відбувалося на васально-ленних засадах. Руська знать на своїх територіях зберігала автономію внутрішнього управління, а зовнішньополітичні зносини повністю перебували під контролем литовських князів [3, 17]. Кревська унія 1385 р змінила ситуацію і призвела до втрати автономії українських земель в складі новоутвореної Польсько-Литовської держави. Становище місцевого населення суттєво погіршувала і релігійна політика.

Українська та білоруська еліта вбачала можливість досягнення своїх політичних прагнень у включенні в боротьбу між великими князями литовськими та польським королем. Це підтверджує факт підтримки руською знаттю обрання Вітовта у 1398 р. Великим князем Литовським, всупереч Кревській унії. Однак, навіть після підписання між Литвою та Польщею Віленсько-Радомської унії 1401 р., за якою Вітовт визнавався великим князем литовським, справа досягнення руською шляхтою політичних прав так і не зрушила з місця.

Політична безправність, національні та релігійні утиски стали джерелом антагонізму між Литвою та Руссю в складі Литовської держави. На його тлі спалахнув конфлікт, котрий вилився у збройне протистояння, що згадується в літописах як «боротьба Русі з Литвою» [3, 19]. Проаналізувавши це протистояння, О. Галецький заперечив тезу про його національний (українців з литовцями) чи релігійний (католиків з православними) характер. Він наголосив, що основною метою війни 1432-1440 рр. було урівняння в політичних правах Русі з Литвою [3, 20].

Більш детально українські землі в період повстання Свидригайла Ольгердовича розглянуто у праці «Dzieje unii Jagellońskiej» [4]. Шанс поліпшити своє становище українська та білоруська знать отримала після смерті у 1430 р. Великого князя Литовського Вітовта Кейстutowича і приходом до влади в Литві Свидригайла Ольгердовича.

Наймолодший син Ольгерда Свидригайло (1370-1452) почав боротьбу за великокнязівський престол ще 1393 р. Вітовт вважав Свидригайла своїм

найбільш небезпечним суперником. Ворожнечею князів вдало користувався польський король Владислав II Ягайло, який з метою послабити централізацію влади Вітовта у Великому князівстві Литовському, пішов на зближення зі Свидригайлом і надав йому у володіння Поділля [4, 160].

Антагонізм лише поглибили суперечки за Волинь і Поділля, які польська сторона вимагала у Свидригайла повернути Короні. Свидригайло уклав військовий союз із Тевтонським орденом, що лише погіршило ситуацію. У відповідь на зайняття поляками Поділля, Свидригайло почав бойові дії на Волині, продовжуючи створювати масштабну антипольську коаліцію. Окрім Тевтонського ордену до неї увійшли Священна Римська імперія, Молдавське князівство, Золота Орда [4, 286].

Щоб послабити позиції Свидригайла в середовищі Литовської знаті польська влада висунула власну кандидатуру Великого князя Литовського, який би завдячував своїм обранням польській короні. Претендентом на литовський престол став брат Вітовта Зигмунт Кейстутович [4, 288].

Завданням Зигмунта було переконати литовських вельмож, незадоволених Свидригайлом скинути князя. Обрання Зигмунта Кейстутовича 1432 р. Великим князем Литовським призвело до розколу Литовської держави на дві частини: литовську (підтримувала Зигмунта Кейстутовича) та українсько-білоруську (зберігав позиції свої Свидригайло Ольгердович). Вірними Свидригайлові залишилися князі Гедиміновичі та Рюриковичі.

15 жовтня 1432 р. Зигмунт уклав з польським урядом Гродненську унію. Основні положення документу засвідчили інкорпорацію Великого князівства Литовського до складу Польського королівства. Свидригайло не визнав унію і продовжував боротьбу. З осені 1432 р. йому довелося вести війну на двох фронтах – на литовському прикордонні із військами Зигмунта, та з військами коронними на межах Волині і Поділля з Червоною Руссю.

Опорою Свидригайла у війні з Зигмунтом були князі шляхта українських земель – Волині, Київщини та Чернігово-Сіверщини. Це

дозволило литовському князеві продовжувати боротьбу протягом 1432-1435 рр. На р. Швянтій під Вілкомиром 1 вересня 1435 р. відбулася вирішальна битва між армією Зигмунта, котру підтримували польські війська, і військом Свидригайла, керувати яким спеціально прибув із Чехії Жигимонт Корибутович, син Чернігово-Сіверського князя Дмитра-Корибута. Перемогу у битві здобув Зигмунт, Свидригайло врятувався втечею.

Подібних невдач зазнали і наступні військові кампанії Свидригайла 1436-1440 рр. Свидригайло визнав Зигмунта Кейстутовича Великим князем Литовським [4, 322]. Протягом 1437-1438 р. Свидригайло мав титул Великого князя Руського.

Діяльності Свидригайла у 1440 – 1452 рр. присвячена монографія О. Галецького «Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka» [5]. Опис подій ведеться від вбивства Зигмунта 1440 р. до смерті Свидригайла у 1452 р. Основна увага приділена спробам Свидригайла відновити владу на великокнязівському престолі, та боротьба князя із посиленням польсько-литовських впливів на Волині. У цій монографії О. Галецький опублікував хронологічний список документів Свидригайла за період 1433 – 1452 рр., реєстр членів ради Свидригайла 1440 – 1452 рр., а також історичні карти землі Волинської середини XV ст.

Суспільно-політичні події, а також релігійна ситуація на українських землях в період від підписання Кревської унії 1385 р. до другої половини XVIII ст. розглядається в монографії О. Галецького «Das Nationalitätenproblem Im Alten Polen» [6]. Окрему увагу історик приділяє подіям козацько-селянських повстань кінця XVI – XVII ст., та Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького (1648 – 1657), детально зупиняючись на причинах та наслідках вищезгаданих військових конфліктів.

О. Галецький був дійсним членом, а з 1930 р. – президентом Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Основною метою діяльності Towarzystwa було видання та публікація на сторінках часописів «Miesięcznik Heraldyczny» та «Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego» історичних матеріалів

джерелознавчого, геральдичного, генеалогічного, сфрагістичного характеру, наукових опрацювань та записок у названих галузях історичної науки. В 1909 р. до відзначення річниці підписання Гадяцької угоди 1659 р., вчені Polskiego Towarzystwa Heraldycznego підготували низку публікацій, присвячених гетьману Івану Виговському. Основну увагу було приділено факту удостойнення гетьмана родовим гербом Абданк спеціальним дипломом Яна II Казимира від 4 червня 1659 р. [7, 167].

В статті «O pierwotnym herbie Wyhowskich» О. Галецький звертає увагу на той факт, що родина Виговських мала власний герб ще до видання документу 1659 р. Про це свідчить опис герба брата гетьмана, Костянтина Виговського, який містився у монографії В. Віттига «Nieznana szlachta polska i jej herby»: «...гербове зображення Виговського схоже на Абданк, але ще більше воно подібне до руських варіантів Сирокомлі» [8, 107]. Герб Сирокомля є похідним від Абданку, саме тому, вивчаючи давні родові знаки помилитися неважко, оскільки обидва вони складаються з двох срібних крокв із зрізаними денцями, обернених вершинами вниз і сполучених між собою на зразок літери W на червоному полі. У нашоломку над короною повторюється та ж емблема. Єдиною суттєвою відмінністю Сирокомлі є доповнення основного зображення крокв срібними або золотими хрестами.

Відомий також і опис печатки І. Виговського, котрий опублікований у другому томі «Памятников, изданных Временною коммисею для разбора древних актовъ» [9, табл. IV]. Дана публікація містить таблицю з печатками гетьманів запорозьких. Під четвертим номером подано печатку Івана Виговського, яка майже повністю відповідає гербу Костянтина, за єдиним винятком, що на печатці окрім основного зображення були ініціали «I. W.». У листі І. Виговського, тоді ще генерального писаря військ запорозьких, канцлеру С. Коричинському, датованому 18 квітнем 1657 р., опублікованому в третьому томі «Памятников...» [10, 137] міститься згадка про дану печатку, якою було скріплено лист. З вищезазначеного можна зробити висновок, що родина Виговських мала власний герб ще до 1659 р.

Стаття О. Галецького «Koriatowicze a przodkowie Holszańskich i Czartoryskich» присвячена з'ясуванню походження одних з найвідоміших князівських родів Правобережної України Гольшанських та Чарторійських. Автор висунув аргументи щодо походження одного із учасників підписання Кревської унії 1385 р. подільського князя Бориса. На противагу твердженню Ю. Пузини, котрий ідентифікував князя Бориса із Ольгімунтом, засновником роду Гольшанських, О. Галецький підтримує версію Ю. Вольфа, згідно якої Борис був одним із синів литовського князя Коріата. Так само відкинув тезу про походження від Коріатів князівського роду Чарторійських. На основі аналізу документальних джерел О. Галецький дійшов висновку, що династію Чарторійських започаткував Костянтин Ольгердович [11].

Проблемі походження шляхетського роду Халецьких присвячено статтю «Chaleccy na Ukrainie». В згаданій публікації О. Галецький, котрого відносять до нащадків Халецьких [12, 1050], проаналізував версії походження цього роду. Автор спростував версію про татарське походження і на основі документальних джерел та описів довів, що герб Халецьких має руське походження і належить до групи гербів родин руських та литовсько-руських. Стосовно назви родового гнізда, котре знаходилося на р. Сож, а саме назви «Chalcz», автор підтримав твердження С. Закжевського про зв'язки з Галичем і вказав на заснування поселення плем'ям радимичів, які за припущенням автора, до переселення в чернігівські землі мешкали на території Червоної Русі [13, 136].

Окрему увагу у своїй розвідці О. Галецький приділив постаті Михайла Халецького, посла Великого князя Литовського Александра Ягеллончика. Михайло Халецький тричі (1496 р., 1500 р., 1501 р.) відряджався до останнього володаря Золотої Орди Шах Ахмета. Найважливішим з них було останнє посольство. Його метою було укладення військового союзу із заволзькими татарами проти московського князя Івана Васильовича та кримського хана Менглі-Гірея. Після укладення договору, Халецький разом з татарами вирушив до Чернігово-Сіверщини, де спустошив околиці

Новгороду-Сіверського аж до Стародуба і здобув Рильськ та інші фортеці, які були взяті в облогу з литовським військом. В 1501 р. Михайло Халецький був призначений чернігівським старостою. Після смерті князя його чисельні нащадки закріпили панівне становище на Чернігівщині та в Речицькому повіті і зберігали статус одного з найвпливовіших шляхетських родів у регіоні аж до занепаду Речі Посполитої [13, 137].

Завдяки О. Галецькому дійшли логічного завершення дебати, котрі велися протягом 20-30-х рр. ХХ ст. між польськими, чеськими, українськими і угорськими істориками, пов'язані з простором Центрально-Східної Європи. У 1927 р. О. Галецький разом з М. Хандельсманом створив Федерацію Історичних Товариств Східної Європи. Федерація мала власний друкований орган «Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale». Бюлетень являв собою огляд історіографії різних країн регіону. На його сторінках точилися полеміки навколо таких понять як «Східна Європа», «Центральна», «Слов'янська» та ін. [14, 11].

Підсумком багаторічної роботи О. Галецького в зазначеному напрямі став вихід праці «The Limits and Divisions of European History», виданій в 1950 р. у Нью-Йорку та Лондоні. В 1994 р. монографію було перекладено польською мовою і вона дістала назву «Historia Europy – jej granice i podziały». Дана публікація поставила крапку в багаторічних дискусіях стосовно кордонів та витоків формування Центрально-Східної Європи. На думку О. Галецького, виокремлення регіону почалося після поділу Римської імперії на Західну і Східну. До Центрально-Східної Європи вчений відносив такі країни як: Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща, Литва, Латвія частина Естонії, Русь (Україна і Білорусь).

Вчений не відніс сюди Росію, наголошуючи на твердженні про угро-фінські впливи і слабкі зв'язки з європейською спільнотою. Разом з тим О. Галецький неодноразово підкреслював самостійність історичного розвитку українських та білоруських земель, котрі після монголо-татарського нашествия не поривали контактів із Заходом [15, 34].

Історіографічна спадщина О. Галецького віддзеркалює основні підходи польської історіографії першої половини ХХ ст. до висвітлення історичного минулого українських земель. В працях О. Галецького прослідковуються впливи Краківської та Варшавської історичних шкіл, до яких в різний час належав історик. Українські землі в складі Польсько-Литовської держави вчений розглядав як повноцінну і рівноправну третю складову федерації держав, частково або повністю оминаючи проблеми релігійних та національних конфліктів. Автор наголошував на винятковості та своєрідності історичного розвитку України, а також на необхідності її вивільнення від Росії з подальшим приєднанням до загальноєвропейської спільноти. Статті та монографічні дослідження історика справили визначальний вплив на розвиток історичної науки далеко за межами Польської держави і заслуговують на увагу сучасних істориків.

Джерела та література:

1. Cisek J. Oskar Halecki Historyk – Szermierz wolności / Janusz Cisek. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009. – 309 s.
2. Księga ku czci Oskara Haleckiego (Wydana w XXV – lecie jego pracy naukowej) – Warszawa: Nakładem uczniów, 1935. – 319 s.
3. Halecki O. Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego / Oskar Halecki. // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Seria 2. T.59. – Kraków, 1916. S. 214-254
4. Halecki O. Dzieje unii Jagellońskiej. T. I: W wiekach średnich / Oskar Halecki. – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1919. – 482 s.
5. Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka / Oskar Halecki. – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1915. – 315 s.
6. Halecki O. Das Nationalitätenproblem Im Alten Polen / Oskar Halecki. – Krakau: Zentral Verlagsbureau des Polnischen Obersten Nationalkomitess, 1916. – 105 s.

7. Czołowski A. Udostojnienie herbu Jana Wyhowskiego, hetmana wojsk zaporoskich, z r. 1659 /Aleksander Czołowski. // Miesięcznik heraldyczny. – 1909. – Nr.12 – S. 165-168
8. Halecki O. O pierwotnym herbie Wyhowskich / Oskar Halecki. // Miesięcznik heraldyczny. – 1910. – Nr. 6-7 – S. 106-107
9. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Т. 2. – К., 1846. – 162 с.
10. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Т. 3. – К., 1852. – 440 с.
11. Halecki O. Koriatowicze a przodkowie Holszańskich i Czartoryjskich / Oskar Halecki. // Miesięcznik Heraldyczny. – 1939. – Nr. 6 – S. 81-88
12. Мицик Ю. Халецькі – провідний шляхетський рід Речицького краю у XVII–XVIII ст. / Юрій Мицик. // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 1096 с.
13. Halecki O. Chaleccy na Ukrainie / Oskar Halecki. // Miesięcznik heraldyczny. – 1910. – Nr. 8-9 – S. 134-140
14. Chynczewska-Hennel T. Ewolucja pojęcia «Europa Środkowo-Wschodnia» / Teresa Chynczewska-Hennel. // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2004. – №4. – С. 11-20
15. Halecki O. Historia Europy – jej granice i podziały / Oskar Halecki. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2002. – 185 s.

Maryna Babinska

The article is devoted to the researches of Polish scientist Oskar Halecki in the history of Ukrainian lands, attention is spared the problem of revolt of prince Svidrigaylo 1430-1442, a cossack-peasant by the revolt of the second on the XVI – XVII ages, to the questions of genealogy and heraldry of the Ukrainian gentry, and also belonging of Ukraine, to the Centrally East Europe.

Key words: Oskar Halecki, Ukraine, Centrally East Europe, Svidrigaylo, gentry, scientific researches.